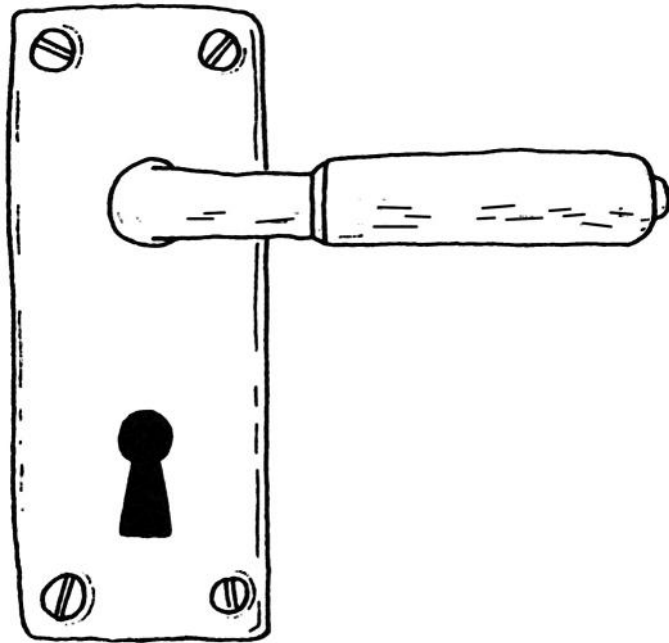

OM ARKEOLOGISK TEORI

Lars Blomqvist
(Bägerfeldt)

Omslagsidé:

Vill du bara förstå mer genom att titta i nyckelhålet,
eller vill du ta steget till handling och öppna dörren?

© Lars Blomqvist (Bägerfeldt). Falköping 1991.
ISBN 91-971024-1-5

INNEHÅLL

FÖRORD	4
PROLOG	5
TEORI OCH METOD	6
Verklighet kontra paradig.....	7
VÄRLDSUPPFATTNINGENS BESTÅNDSDELAR	8
Vad är en människa?	8
Holism och partikularism	9
Intervaller och relationer	10
Referensramar	11
FRÅN FANTASI TILL FÖRSTÅELSE	13
Fakta och teorier	13
Teorin som utgångspunkt	14
Paradigmets perspektiv	15
Fantasi, intuition och hypoteser	15
Att beskriva och att förstå.....	16
Som mest eller som minst	16
TEORIN I PRAKTIKEN	18
Typ, tid och rum - Vad, När och Var ?.....	19
Social miljö - Hur och Varför?	19
SLUTORD	21

FÖRORD

Detta arbete är en fortsättning på det tidigare publicerade arbetet "Om arkeologisk metod" (1989). Avsikten har varit att söka möjligheterna och begränsningarna inom den arkeologiska forskningen. Dessa arbeten är ingen handledning i arkeologisk forskning, utan ett försök att klargöra och avgränsa de kriterier och premisser som gäller vid den arkeologiska forskningen. Målsättningen har varit klar, syftet har varit gott, och den framtida forskningen får utvisa till vilken gagn eller nytta dessa arbete kan vara.

Viktigast av allt är ändå: Läs, Begrunda, Ifrågasätt, Försök förbättra.
Ingenting är beständigt.

Falköping 1990-12-01
Lars Blomqvist

PROLOG

Verkligheten existerar, men vi kan aldrig göra anspråk på att vi har lyckats beskriva den eller att vi förstår den på ett korrekt sätt, varken som helhet eller en del av den. Med vetenskap kan vi mena förfarandet att dra logiska slutsatser utifrån vissa givna företeelser, där även de givna företeelserna är logiska slutsatser. Vissa slutsatser som rör vår världsåskådning betraktar vi som sanna, även om de bara är teorier, och dessa är grunden i vårt paradigm.

Paradigmet är det system av teorier rörande verkligheten som vi utgår ifrån, för att slippa engagera oss åt existensiella frågor om vad verkligheten egentligen är, och för att skapa den nödvändiga bas av påståenden som alla studier måste utgå från. Paradigmet är i vid bemärkelse summan av de teorier som vi personligen betraktar som sanna, och de teorier som för tillfället får tjänstgöra som en bild av verkligheten. Det gör att varje person har ett eget paradigm som ständigt är utsatt för påverkan och förändringar. Paradigmet och därmed vår bild av verkligheten är i praktiken individuell. Endast på en generell nivå kan den bli kollektiv.

Vår personliga nyans av paradigmet och vårt personliga val av teorier till en viss studie, kopplat till våra personliga referensramar, leder till ett givet perspektiv varur en serie logiska slutsatser i form av fakta och nya teorier är givna som en direkt följdverkan. Vetenskap handlar om logik och inte nödvändigtvis om verkligheten, även om det är målsättningen.

Medan fakta beskriver logiska nödvändigheter ur ett teoretiskt förhållande, försöker teorin i sig förklara ett system av beroendeförhållanden i en viss relation.

Fantasi och intuition kan ses som nödvändiga för att kunna tänka ut hur ett system av relationer kan gestalta sig. Därmed öppnas vägen för formulandet av hypoteser, samt hypotesprövning och teoribildning.

Våra paradigm utgår i regel från de s.k. aprioriska åskådningsformerna; tid, rum och kategori. Inom arkeologin kan dessa endast ges ett innehåll och en innebörd om de först kopplas till teorier rörande ett mänskligt beteende och agerande – den sociala miljön - d.v.s. artefakternas kronologiska och rumsliga ställning gentemot en social miljö. Därefter kan den sociala miljön i en forntida situation studeras mer direkt.

Valet av teorier, och förståelsen av de enskilda teorierna är personlig, vilket leder till personliga slutsatser. Den vetenskapliga diskussionen kan därför få en inriktning på hur vi väljer teorier, och varför vi väljer vissa teorier framför andra, samt på vilka sätt man kan förstå de enskilda teorierna. Detta eftersom varje enskilt alternativ kan leda till olika slutsatser.

TEORI OCH METOD

I princip är teori och metod oskiljaktliga. Det hindrar inte att den ena eller den andra kan dominera rollen i en diskussion rörande deras möjligheter och begränsningar i den praktiska forskningen.

Tyvärr är det tämligen många som inte har en klar uppfattning om vad olika centrala begrepp - som metod, fakta, teori, hypotes och spekulatio - står för. En orsak kan vara att det inom vetenskapsteorin inte existerar några odiskutabla definitioner. Istället finns det ett visst antal snarlika definitioner för olika begrepp. Nedan anges ett förslag av flera tänkbara, vilket har den fördelen att de förefaller vara praktiskt användbara inom arkeologin. Men det kan också andra alternativa definitioner anses ha.

Metoden är det tillvägagångssätt vi använder oss av för att nå fram till fakta, teorier och hypoteser. Det vill säga det praktiska förfarandet, vilket består av regler och lagar som ger upphov till logiska slutsatser utifrån vissa valda premisser.

Fakta är det objektivt sanna, det logiskt nödvändiga utifrån minst två givna företeelser samt utifrån en eller flera teorier.

Teori är ett enskilt eller ett system av påståenden där vissa betraktas som lagar efter att ha verifierats, vilka på ett enhetligt sätt beskriver och förklarar fenomen inom ett visst område. Teorin syftar till att ange ett visst drag av verkligheten och möjliggör en bättre behärskning av verkligheten.

Hypotesen är ett försöksmässigt antagande i avsikt att klarlägga ett fenomen, och den måste motsvara en faktisk möjlighet. Den måste vidare vara påkallad av fakta (eller teorier) och får inte förklara annat än själva företeelsen. Vidare bör den vara så enkel som möjligt för att kunna prövas samt ställas emot en eller flera mothypoteser.

Spekulatio är ett antagande som inte är påkallat av fakta och/eller som förklarar annat än själva företeelsen.

Verifikation är en bekräftelse på ett antagandes riktighet. Kan en hypotes verifieras kan man mena att den övergår till att vara en teori. Kan den falsifieras avförs den ur vetenskapliga sammanhang. För arkeologins del ligger det en svårighet i att definiera termen "bekräftelse", eftersom det som söks ofta inte är objektiva fakta, utan påståenden vars överensstämmelse med verkligheten (läs: grundläggande teorier) förblir uttryckta genom sannolikhetsberäkningar eller sannolikhetsbedömningar.

Begreppet teori kan användas i både över- och underordnad betydelse; både som en verifierad hypotes och som en grundläggande syn på verkligheten. Man bör hålla i minnet att skalan är steglös, och att det primära är den företeelse som inryms i definitionen.

Skillnaden mellan t.ex. hypotes och spekulaton tål att begrunda, då spekulatoner inte alltför sällan beskrivs/betraktas som hypoteser eller rent av som teorier.

Verklighet kontra paradigm

Vad är verkligt och vad är det inte? Vad är reellt, och vad är en skenbild? När vi börjar ifrågasätta vad för något i vår omgivning som är verkligt och vad som inte är det, kan vi till slut komma fram till att egentligen existerar ingenting helt säkert. Allt går att ifrågasätta. Vi kan mena att detta resonemang inte är något problem som rör arkeologin, men det gör det - indirekt.

Det viktigaste med detta resonemang är att det inte existerar några självständiga sanningar som kan göra anspråk på att återge verkligheten på ett korrekt sätt. Samtliga slutsatser, inklusive slutsatsen att jag själv existerar just nu, är endast logiska slutsatser vilka utgår från andra redan givna logiska slutsatser, vilka i sin tur utgår från ytterligare andra redan givna logiska slutsatser, o.s.v. om och om igen i det oändliga. Således har sanningar och fakta inte nödvändigtvis någonting att göra med verkligheten, utan är endast logiska slutsatser utifrån ett givet förhållande. Alla resonemang utgår från ett givet förhållande, som har till uppgift att återspegla verkligheten. Ett sådant givet förhållande kan antingen vara en enskild teori, eller ett system av teorier som ger oss en mer heltäckande bild av verkligheten. Det finns inte några självständiga sanningar. Detta eftersom varje enskild fråga inrymmer minst två påståenden, och det som söks är relationen dem emellan. För att kunna ställa en fråga, måste vi i praktiken därför först besvara två andra frågor, och för att kunna ställa dessa två frågor... - ja, så kan vi fortsätta i det oändliga.

Orsaken till att arkeologin kan lämna detta problem till filosofin, utan att behöva bry sig om vad filosoferna kommer fram till i framtiden, är att arkeologin lutar sig emot ett paradigm. Detta ord kan också definieras på olika sätt, varom mera nedan. Innehållet i paradigmet beskriver den verklighet som arkeologerna tror på, eller kanske snarare tvingas tro på, för att arkeologi ska vara möjligt att bedriva. Paradigmet är både ifrågasättandets skyddsnet (så att man slipper hänfalla till de existensiella frågorna, som t.ex. om jag finns eller inte), och studiernas grundsten varpå alla resultat är staplade. Utan ett paradigm skulle arkeologin vara en omöjlighet som ämne. Det är paradigmet som utgör den ena fasta punkten i vår världsåskådning, samtidigt som den förhoppningsvis är en god representant för den egentliga verklighet som vi inte kommer åt.

Vetenskap kan således jämföras med ett korthus. Rycker man undan paradigmet, genom att visa att en eller flera teorier i paradigmet inte kan överensstämma med verkligheten, bortfaller alla de resultat som grundar sig på de berörda teorierna i paradigmet. Genom att använda ett paradigm slipper vi å andra sidan att ägna en massa tid åt frågor huruvida det som är under korten - d.v.s. bordet, huset, jordskorpan och universum - står stadigt medan vi bygger vårt korthus, eller om de inte gör det. Det är ytterst sällan som ett paradigm byts ut helt och hållet. I regel är det bara frå-

ga om en justering eller komplettering, vilket kan ställa till nog så stor förändring eftersom det kan leda till oanade konsekvenser. Det är dessa förändringar som vi kallar paradigmskiften.

Egentligen är det omöjligt att bevisa att ett visst paradigm eller att en viss teori inte överensstämmer med verkligheten. Vad vi i själva verket gör i så fall är att ställa två teorier eller paradigm emot varandra, varefter vi bedömer vilken av dem som bäst överensstämmer med verkligheten. Denna bedömning bygger i sin tur på ett paradigm och teorier, och därmed har vi kommit tillbaka till de existensiella frågorna.

Hur ser då arkeologins paradigm ut idag? Ja, om det gick att svara på det på ett enkelt sätt, skulle den här skriften inte bli så mycket tjockare. Situationen är den att arkeologins paradigm har varit utsatt för förändringar under hela ämnets historia, och den förändringen har följt olika vägar vid olika tider under 1800- och 1900-talet. Dessutom har den förändrats olika på olika platser på jorden. Det gör att paradigms utveckling har följt olika vägar i olika delar av världen. Dock är det i regel inte fråga om några avgörande skillnader, även om de kan uppfattas som tillräckligt stora för att skapa vissa problem både vad gäller samarbete och förståelse av andras arbeten.

Om vi hårdtrar problemet till sin ytterlighet finner vi till slut att varje enskild forskare eller uttolkare av analyser och synteser, bär på sina egna och högst personliga nyanser av ett visst huvudsakligt paradigm som personen i fråga förhoppningsvis delar med andra personer. Det gör att även om vi i praktiken använder oss av identisk logik och identiska metoder, kan resultaten mycket väl bli olikartade, eftersom de grundläggande teorierna kan variera.

Hela diskussionen om arkeologiskt paradigm är således i själva verket en diskussion om arkeologisk teori. Och det är det som allting handlar om.

VÄRLDSUPPFATTNINGENS BESTÅNDSDELAR

Vad är en människa?

Homo Sapiens Sapiens kallar vi oss själva. Men vilka är vi, och vad är det för generella karaktärsdrag som ger oss vår särprägel, och vad finns det för biologiska och sociala regler som styr och påverkar oss?

Vad vi gör är att studera våra egna släktingars (om än så avlägsna ibland) liv och leverne. Var de som vi? Eller försöker vi, medvetet eller omedvetet, att ge dem egenskaper som vi själva tänker på och drömmer om? En sak är säker. Vi ger dem egenskaper vi tror att de hade, och vi framhäver endast de egenskaper vi anser är intressanta. Det är vi och inte de själva som avgör vad som ska betraktas som intressant. Allt vi gör, gör vi i enlighet med

innehållet i det paradig som vi har för tillfället, rörande företeelsen Homo Sapiens Sapiens.

Vad som är specifikt för arkeologin är studier rörande spåren från konkreta mänskliga aktiviteter, och klarläggandet av de ramar var inom de nödvändigtvis eller sannolikt måste ha uppkommit. Det gör att arkeologin som ämne inte primärt kan sälla sig till de humanistiska ämnen som målinriktat och direkt analyserar det mänskliga beteendet och agerandet. Det kan bara ske indirekt. Slutsatser av denna art, rörande ett förhistoriskt mänskligt beteende och agerande, är sällan en logisk nödvändighet, utan en teori som på ett tillfredsställande sätt kan förklara artefakternas och dess elements uppkomst och existens i tid och rum.

Vem kan då bäst beskriva, förklara och få oss att förstå den biologiska företeelsen Homo Sapiens Sapiens? Ja, egentligen borde det vara vi själva; du och jag. Som representanter för arten borde vi kunna svara för oss. Men så enkelt är det inte, snarare är det tvärtom. Som representanter borde vi egentligen vara diskvalificerade, eftersom vi är jäviga.

Vi får i stället sätta vår lit till slutsatser från diverse humanistiska ämnen - som antropologi, etnologi, psykologi, sociologi, och sociobiologi - vilka följer samma vetenskapliga regler som vi själva, och vars paradig förhoppningsvis inte går emot vårt eget. Så länge vi inte tar aktiv del i dessa ämnens forskning eller teoridiskussioner, är vi i hög grad hänvisade till att använda oss av deras paradig och resultat när vi vill bygga upp den del av vårt eget paradig som berör människans varande och görande. Det blir ju inte lättare av att även dessa ämnen genomgår paradigskiften ibland.

I likhet med att vi aldrig kan komma åt verkligheten, kan vi heller aldrig få en total förståelse för människan. Våra försök att förstå nutida och forntida människor byggdes på teorier. Utifrån de teorier vi väljer kan vi sedan försöka dra nya slutsatser.

Holism och partikularism

Likt ögat som har ett stort generellt synfält men ett litet synfält för detaljer, fungerar ofta vår världsåskådning. Vi försöker ha kontroll både på helheten och ett urval detaljer, men vi kan inte gärna koncentrera oss på båda samtidigt. I stället kan vi välja att pendla mellan helheten och de enskilda delarna. Detsamma gäller vid studier. Vi måste välja en viss nivå för hur pass noggrann en viss studie vara och vilket omfång den ska ha, och sedan koncentrera oss på den.

Holism och partikularism kan ses som ett motsatspar, där helheten är summan av delarna. Eftersom den forntida helheten är "bortglömd" (ska vi vara riktigt noggranna har ännu ingen människa funnits som känt till den) måste den rekonstrueras med hjälp av så många delar som möjligt.

Med helhet avses egentligen den totala helheten, eller summan av allt. Det innebär att det bara finns en enda helhet, även om vi med detta begrepp ofta endast åsyftar vissa större delar av helheten.

Det innebär dock inte att rekonstruerandet av helheten är ett avlägset slutmål som gör att vi tills vidare kan glömma bort det holistiska perspektivet. De enskilda delarna har inte uppkommit helt åtskilda från varandra. I stället finns det alltid en gemensam nämnare någonstans, i och med att de tillhör samma helhet (som det bara finns en enda av). Det gör att två delar teoretiskt sett alltid kan härledas till en tredje, såvida inte den ena delen är en direkt följd av den andra. Det är dessa relationer som såväl den induktiva som den deduktiva metoden utgår från.

Arkeologin söker primärt de företeelser som påverkat människan på ett medvetet eller omedvetet sätt. Ju närmare delarna står varandra i tid, rum och socialt, desto mer återspeglar de beteendet och agerandet hos en viss grupp människor. Men hur mycket som återspeglas, och hur många människor som berörs, kan variera kraftigt. Det innebär i varje fall att en enskild del teoretiskt sett alltid återspeglar någonting hos en annan del av helheten. Vill vi föra resonemanget till ytterlighetens brant, kan vi mena att varje enskild del återspeglar den totala helheten. Men en sådan åsikt har ännu inget praktiskt värde. I varje fall inte inom arkeologin.

Med andra ord existerar det inte några naturliga avgränsningar någonstans, varken kronologiskt, rumsligt, socialt, materiellt, eller något annat. Vi tvingas skapa gränser för att kunna utföra ett studium, liksom vi tvingas välja teorier varifrån vi härleder fakta och/eller nya teorier. Ändrar vi nivå, till att bli mer detaljerad eller mer övergripande, eller ändrar de valda gränserna eller teorierna, finns också möjligheten att de logiska slutsatserna ändras.

Vi väljer således ett visst antal teorier för att kunna studera en viss del av helheten, och inom en viss generaliseringsgrad.

Intervaller och relationer

Såväl helheten som en enskild del kan definieras. Varje enskild del har en skapad avgränsning och definition. Det är vi som betraktare som väljer avgränsningens utformning. Helheten i sig och det som finns i helheten, kan anses vara underställt vissa kriterier. Som människor kan vi anse att de alltid inrymmer de s.k. aprioriska åskådningsformerna som uttrycker tid, rum och kategori. Hur vi väljer att uttrycka oss beror dock på vårt paradigms utformning. Rummet behöver inte vara tredimensionellt, liksom tiden inte behöver gå med jämn fart framåt. Att dessa åskådningsformer är aprioriska, innebär egentligen bara att man kan utgå ifrån att de finns i så gott som samtliga nu existerande och tidigare människors paradigmen.

Bakom denna aprioriska åskådningsform finns en annan apriorisk indelning: Intervaller och relationer. Vi kan mena att allting bygger på intervaller och relationer, eftersom tid, rum och kategorier gör det. Intervallen beskriver hur någonting upprepas, medan relationen förklarar hur två skilda företeelser är beroende av varandra, d.v.s. två typer av föreningar, antingen av induktiv eller av deduktiv art.

Definitionen av en enskild del kan således uttryckas genom tid, rum och kategorier, medan dessa i sin tur kan uttryckas genom intervaller och relationer.

Referensramar

Paradigmet innebär inte bara att man skaffar sig ett skyddsnet och en grundsten, utan kan också innebära att man skaffar sig vissa ramar var inom tankeverksamheten är hänvisad. En del kan mena att man måste eller i varje fall bör låta tankarna infinna sig inom dylika ramar. Det kan då betraktas som tabu att röra sig i området utanför dessa ramar. Dessa ramar behöver ingalunda vara något som paradigmet i sig förordar, utan något som uppstår spontant av paradigmet utövare p.g.a. att åsikter av mer personlig art blandats samman med det arkeologiska paradigmet. I botten kan man då ibland ana personliga motiv av olika slag. Dylika ramar kan dock ibland vara av praktisk nytta vid avgränsningen av ens egna studier, men de får aldrig användas för att avgränsa andras studier eller tankeverksamhet.

Vi har alla våra ramar var inom våra tankar håller sig, såväl till gagn som hinder. Som mest kan ramarna omfatta summan av vårt minne och begränsningarna för vår fantasi. Det gör att ju mer vi lär oss, desto vidare kan våra ramar bli. Vi kan därför aldrig gå utanför våra referensramar, vi kan bara vidga dem. Rent praktisk kan vi dock använda oss av mer inskränkta referensramar i våra studier, vilka är direkt relaterade till ett mer strikt paradig. Ibland kan vi då, rörande vissa frågor, få en viss uppfattning om svaret som "vetenskapsmän" och en annan uppfattning som "privatpersoner". Detta helt beroende på om vi använder den inskränkta referensramen eller den totala, vilket visar hur mycket ramarna styr vårt tänkande. Om vi bara vågade använda oss av allt det som fanns inom referensramen samt vågade uttrycka det i ord eller skrift, i enlighet med vårt vetenskapliga paradig, skulle denna skillnad inte behöva uppstå.

Vissa arkeologiska slutsatser har karaktären av att vara en blandning mellan vetenskapliga slutsatser av logisk karaktär och personliga åsikter av mer oviss karaktär. I princip är detta inte något fel, eftersom valet av teorier är en personlig avvägning. Felet kan ibland istället böttna i att skribenten inte kan eller vill ange de teorier som slutsatserna grundar sig på. Således blir dylika slutsatser tämligen ointressanta, eftersom vetenskap handlar om hur man ur ett visst antal teorier kan formulera fakta och/eller nya teorier, och inte tvärtom.

Om vi kunde gå ytterligare ett steg utanför våra studieramar skulle det öppna vägen för helt nya hypoteser och teorier. Eftersom vi alltid tvingas söka efter ett svar inom våra befintliga referensramar, kommer svaret att präglas av våra referensramars kapacitet. Ibland förefaller kapaciteten att räcka gott och väl, och ibland räcker den inte alls. Tyvärr är det inte alla som vill erkänna att det egentliga svaret på en viss fråga skulle kunna ligga utanför våra referensramar. Den möjligheten finns tyvärr alltid. Alla frågor går inte att besvara på ett tillfredsställande sätt, och ingen fråga kan besvaras på ett fullständigt sätt.

Referensramarna är upphovet till den stora felkällan inom vetenskap. Det är innehållet i våra referensramar som styr valet av teorier och paradig, och därmed indirekt själva slutsatserna. I själva verket är det bristen på förståelse för referensramarnas begränsningar som är den egentliga felkällan inom vetenskap. Om vi alltid var medvetna om dessa begränsningar, att t.ex. vårt val av teorier kanske inte alltid är så lyckade, och tog full hänsyn till detta, skulle det formellt inte finnas några felkällor. I så fall skulle vi se samtliga resultat som en följdverkan utifrån ett visst personligt paradig, och inte nödvändigtvis som en bild av verkligheten. Först om vi personligen till fullo delar en annan persons paradig, kan vi också acceptera resultatet fullt ut.

FRÅN FANTASI TILL FÖRSTÅELSE

Vägen till faktauppgifter och teorier är ibland lång, för att inte säga oändlig i de fall vi inte har någon möjlighet att nå ända fram. Vägen är formellt sett redan utstakad åt oss. I det fallet följer vi det vetenskapsteoretiska paradigmet - i likhet med förhoppningsvis alla andra vetenskapliga ämnen - vilket finns för att skilja vetenskap från andra stora paradigmen, som t.ex. religiösa paradigmen. Åtskiljandet är inget självändamål, utan en nödvändighet för att de ska kunna hanteras.

På grund av att metodernas möjligheter är begränsade är också utbudet och variationen på faktauppgifter och teorier som kan tas fram begränsad inom arkeologin. Sökandet efter faktauppgifter är därför sällan den huvudsakliga målsättningen i en studie, inte ens i en grundforskning som har till uppgift att klarlägga grundläggande förhållandet hos en viss företeelse. Som sagt, vi söker inte primärt efter fakta, utan vi söker förståelse för de grundläggande förhållandena. När det är avklarat kan vi söka efter alltmer detaljerade förhållanden.

Fakta och teorier

Vi betraktar ofta faktauppgifter som någonting odiskutabelt, och teorier som påståenden men en viss trovärdighet. Tillsammans kan de bidra till förståelse av och ett klarläggande av olika förhållanden. Vi måste dock komma ihåg att fakta egentligen inte är någonting odiskutabelt, eftersom alla faktauppgifter baseras på ett visst paradigm.

När vi ställs inför ett problem som ska lösas, eller försöker klarlägga okända faktorer, vet vi till en början inte vad vi ska göra, bara att vi ska försöka komma fram till fakta och/eller teorier av den informationsart som vi till en början önskade.

Fakta är till skillnad från teorier alltid härledda ur den induktiva eller den deduktiva metoden. Fakta från den induktiva metoden är egentligen bara summan av ett visst antal faktorer, och från den deduktiva metoden är det bara det nödvändiga förhållandet mellan två faktorer. I det första fallet åsyftas intervaller, och i det andra fallet åsyftas relationer. Fakta är en logisk beskrivning av ett enskilt faktiskt förhållande, så som det uppfattas utifrån ett visst paradigm. En faktauppgift har därför ett mycket begränsat värde, eftersom den endast beskriver en enskild logisk nödvändighet och ingenting annat. Fakta kan vara baserat på andra faktauppgifter, men också på teoretiska uppgifter direkt. Det gör att faktauppgifter inte bara behöver vara ett direkt resultat uppkommet utifrån vårt val av paradigm, utan kan också vara ett resultat av de teorier som paradigmet leder fram till. Det innebär att fakta är logiska nödvändigheter, men det som beskrivs behöver inte ha någonting med verkligheten att göra. Om Pelle har två äpplen och ger bort ett, så har han ett äpple kvar. Det är en logisk nödvändighet, men det innebär inte att Pelle existerar i verkligheten. Framtagandet av fakta är bara ett förhållningssätt, d.v.s. hur vi får fram information i en

viss situation. Fakta beskriver nödvändigheter, men dessa nödvändigheter behöver inte beskriva verkligheten, bara hur vi kan betrakta verkligheten utifrån vissa premisser. Vidare är en faktauppgift primärt en slutprodukt, eftersom den inte i sig själv leder fram till några konsekvenser. En enskild operationen är primärt slut när fakta formulerats. Däremot kan denna operation vara en del i en större helhet, där faktauppgiften ska användas till ett speciellt ändamål.

Om faktauppgifter har ett begränsat värde, har teorierna en desto större räckvidd. De skiljer sig från fakta på flera väsentliga punkter. De kan inte göra anspråk på att vara logiska nödvändigheter, utan kan i stället ses som slutsatser som baseras på minsta motståndets lag. När argument för och emot vägts mot varandra rörande en viss företeelse, kan vi utforma en slutsats om ett visst förhållande där de enskilda delarna i slutsatsen stöds av argument, och som i bästa fall saknar motargument. Teorier kan därför både kompletteras och revideras, så snart nya argument kommit fram. En teori kan ses som den bästa möjliga förklaringen av ett förhållande eller en företeelse, utifrån den tillgängliga mängd information som berör frågan. Det gör att teorin, till skillnad från fakta, har ett direkt syfte att ange ett visst drag av verkligheten. Den försöker förklara en del av verkligheten, och därmed har dess räckvidd ökat. Eftersom en teori inte är en konkret logisk nödvändighet, utan istället det för tillfället bästa sättet att förklara vissa intervaller och relationer, leder själva förklaringen till en viss följdverkan. En teori är aldrig ett slutprodukt, dels för att den ständigt måste ifrågasättas, och dels för att varje teori skapar konsekvenser, eftersom varje ny teori påverkar ett visst antal andra teorier.

Teorin som utgångspunkt

Vårt paradigm består av ett system av teorier. Det ger oss en bild av verkligheten. Utifrån den kan vissa delar te sig skarpa medan andra är dunkla och oklara. De skarpa delarna är klara och behöver inte ifrågasättas så länge som vi behåller det paradigm som de är härledda ur. I dessa fall har företeelsens intervaller och/eller relationer gentemot vissa andra företeelser redan klarlagts.

Ibland är vårt paradigm inte tillräckligt detaljerat för att möjliggöra en induktiv eller deduktiv slutledning rörande ett visst förhållande, eller för att möjliggöra formuleringen av en ny teori. De regler, lagar och teorier som paradigmet innehåller måste då kompletteras med en eller flera teorier. Dessa teorier kan ha karaktären av att vara mer eller mindre tillfälliga. En del teorier kan vara inhämtade från andra vetenskapliga områden och kan vara betraktade som allmänt accepterade. Andra kan vara diskutabla på så vis att det också finns alternativa teorier. Om så är fallet bör detta anges för att underlätta andra personers bedömning av resultatet, eftersom alla resultat härleds ur de valda teorierna.

I en del fall existerar inte de teorier eller faktauppgifter som är nödvändiga för ett visst studium. I regel väljer vi då ett annat studieobjekt, men inte alltid. Enda chansen att kunna komma vidare i dessa fall är att skapa ett paradigm i miniatyr, d.v.s. att utgå från en eller flera valda hypoteser för att

registrera vilka följdverkningar de medför. Dyliga hypoteser kan också kallas fiktioner, och det erhållna resultatet får snarast karaktären av att vara ett tankeexperiment.

Paradigmets perspektiv

När vi har valt ett visst paradigm, har vi samtidigt valt vilket betraktelsesätt vi ska använda oss av och därmed även vilka lösningar och svar som är möjliga att erhålla. Med andra ord väljer vi själva vilka svar vi kommer att kunna komma fram till, eftersom svaren alltid är en direkt följd av paradigmatets utformning. Vägen mellan paradigmat och svaren är i princip given på förhand, och är egentligen bara en arbetsmässig transportsträcka.

Om vi inte har något paradigm alls, är samtliga tänkbara svar lika sannolika, oberoende av frågans art. Ju mer detaljerat paradigmat är, desto färre alternativa svar lämnar det utrymme för. Paradigmat tvingar oss att betrakta verkligheten ur ett visst huvudsakligt perspektiv, var inom alla svar är att söka.

Även om svaren alltid är en logisk nödvändighet, betingad av paradigmatets utformning - antingen som en faktauppgift betingad av induktiv eller deduktiv slutledning, eller som en teoribildning betingad av minsta motståndets lag - , innebär inte det att det alltid finns ett enkelt svar på en viss fråga. En enda fråga kan bara ge ett enda svar, men svarets karaktär kan skifta mycket. Förutom de enkla konkreta svaren, finns också de sammansatta svaren som utgörs av summan av alla alternativa svar, varav vissa ibland utesluter varandra. I vissa lägen, beroende på hur frågan är ställd, kan två eller flera svar göra anspråk på att återspegla verkligheten på olika sätt.

Fantasi, intuition och hypoteser

Fantasi och intuition har en central roll i vetenskap. Utan dessa kan knappast en vetenskaplig forskning bedrivas, eftersom man i så fall endast kan utvinna rena faktauppgifter i form av logiska nödvändigheter baserat på induktiv eller deduktiv slutledning. Men eftersom även fakta baseras på teorier, bortfaller även denna möjlighet.

Det är vår fantasi och vår intuition som styr vårt val av hypoteser rörande ett visst förhållande. Härigenom söker vi såväl avgränsa de potentiella möjligheterna som fånga den enskilda logiska nödvändigheten rörande en viss fråga. Vidare styr de själva prövningen av hypoteserna. Varje enskild hypotes leder fram till en viss mängd potentiella konsekvenser, och det är vår fantasi och vår intuition som tänker ut konsekvenserna och värderar dem innan själva prövningen genomförs, d.v.s. huruvida dessa konsekvenser står i relation till redan givna fakta och teorier.

Sannolikt eller inte

Vissa enskilda svar är logiska nödvändigheter som kan härledas direkt från paradigmet, medan andra inte är det. I sistnämnda fallet rör det sig om sammansatta svar, där de olika alternativen som ingår däri kan utesluta varandra. Vi måste då istället fråga oss hur pass sannolika de alternativa svaren är, och huruvida de kan motsvara en logisk nödvändighet utifrån paradigmet. Ett svar på en fråga är således alltid en konkret logisk nödvändighet (fakta), eller en mer eller mindre sannolik följd ur ett visst förhållande (teori).

Att beskriva och att förstå

Om man beskriver en företeelse, innebär inte det nödvändigtvis att man också förstår den. Och det är inte heller alltid som man kan beskriva någonting som man tror sig förstå. I något inskränkt bemärkelse kan man mena att den formellt sett mer strikta beskrivningen främst bygger på faktauppgifter, och inte på teorier, samt att den uttrycker olika typer av intervaller, d.v.s. hur eller på vilket sätt någonting upprepas eller varierar. En förståelse däremot når i regel bortom detta och bygger främst på teorier, samt uttrycker framför allt relationer, d.v.s. hur olika företeelser är beroende eller betingade av varandra.

En faktauppgift är väl avgränsad genom sin strikta slutledningsform och är därmed enkel att beskriva, relativt sett. En teori däremot är inte lika enkel att beskriva, eftersom dess innehåll bygger på ett förhållandevis stort antal relationer, och kan ha ett betydande antal beröringspunkter med andra teorier. Ett sådant komplett system av relationer, åtskilda vad gäller art och grad, är många gånger svårt att överblicka och ha kontroll över. Det kan leda till att medan vissa relationer framstår som kända och klarlagda, kan andra vara förknippade med hypoteser eller rent av spekulationer som vi i brist på bättre tvingas sätta vår tilltro till.

När vi beskriver en teori, är risken stor att avgränsning av berörda relationer i vår beskrivning också begränsar möjligheten att till fullo förstå den fulla vidden av teorin. En sådan avgränsning är nödvändig av praktiska orsaker, och det är ett personligt val som äger rum när vi väljer avgränsningen. Men om vi omvänt försöker förstå en teori fullt ut, innebär det många gånger att vi delvis tvingas sätta vår tillit till vår intuition rörande vilka hypoteser som ska få styra vår förståelse i de fall som potentiella relationer är okända.

Som mest eller som minst

Felmarginaler och felkällor kan vara av såväl praktisk som teoretisk art. I det första fallet rör det brister eller för låg grad av exakthet i den praktiska metodiken, och i det andra fallet rör det brister eller ofullständighet inom paradigmet eller referensramarna. Rörande det sistnämnda kan det leda till att frågan inte kan bli tillräckligt skarpt formulerad med bibehållen kvali-

tet. Det gör att vi ibland hellre väljer en mindre skarpt formulerad fråga för att undvika de relativt stora felmarginalerna och felkällorna. Alternativet är en skarpt formulerad fråga där svaret alltid kan härledas ur fiktio-
ner, varvid man kan få relativt små felmarginaler och felkällor. Det som måste bedömas är inte bara de givna felmarginalernas och felkällornas spännvidd, utan också de teories och eventuella fiktioners bärkraft som var upphovet till resultatet.

De arkeologiska forskningsresultaten inrymmer i regel förhållandevis stora felmarginaler och felkällor, vilket primärt dels beror på att undersök-
ningsmaterialet ofta har brister både kvantitativt och kvalitativt, och dels för att det inte finns allmänt accepterade teorier inom samtliga arkeologis-
ka områden. Det förefaller endast finnas två vägar ur detta problem. An-
tingen kan man ange spännvidden för samtliga felmarginaler och felkällor,
vilket många gånger skulle leda till oproportionerligt stora svarsangivelser.
Men man kan också välja minsta motståndet lag, där man endast anger en
ytterlighet. Det är det vi i regel ser inom arkeologin. Så gott som samtliga
svar och tolkningar inom arkeologin anger hur någonting är som minst. Yt-
terst sällan ser vi svar som säger någonting om hur det kan vara som mest.

Orsaken till det här är att våra paradigmer inte är anpassade till den typen av
frågor, d.v.s. hur någonting kan vara som mest. I praktiken har detta
egentligen inte någon betydelse, förutsatt att man är fullt medveten om
denna brist i paradigmet och denna felkälla i svaren. Tyvärr är det inte så.
Alltför många arkeologer betraktar dylika svar som sanna och logiskt nöd-
vändiga eller den enda tänkbara möjligheten, och inte som den ytterlighet
de faktiskt är. Den forntid som arkeologerna beskriver är i regel endast en
version av hur de enskilda förhållandena var som minst. Endast undan-
tagsvis beskrivs hur det kan ha varit som mest. Hur det var egentligen, har
vi tyvärr många gånger svårt att skapa oss en klar bild över, men det är re-
lativt få arkeologer som vill och vågar erkänna det.

TEORIN I PRAKTIKEN

I ett idealförhållande redovisas hela paradigmet och samtliga teorier som ett studium bygger på. Detta förefaller dock praktiskt omöjligt, varför vi tvingas begränsa redovisningen till de teorier och faktauppgifter som vi valt ut och gjort till de centrala för en viss studie, d.v.s. de teorier som våra slutsatser närmast är härledda från. Även detta kan ibland tyvärr innebära vissa praktiska problem, både vad gäller avgränsning, och korrekt och komplett formulering.

Man kan mena att ett studium generellt sett kan indelas i tre kategorier; faktaformulering, hypotesprövning, och teoribildning.

Att formulera fakta är detsamma som att formulera logiska nödvändigheter, och därmed utesluts alternativa möjligheter. Formulering av fakta bygger på induktiva eller deduktiva slutledningar utifrån vissa givna företeelser. Dessa företeelser kan antingen vara andra faktauppgifter eller påståenden ingående i en teori. Man bör inte glömma att alla fakta alltid är härledda ur en eller flera teorier. Framtagna fakta kan i sig vara det svar man sökt på en tidigare ställd fråga, varvid operationen formellt är avslutad, men det kan också ske för att bredda referensramarna gentemot ett urval artefakter, vilket kan vara förutsättningen för att kunna formulera nya hypoteser av en visst art.

Om vi men fakta avser konkreta logiska nödvändigheter, kan vi mena att en teori är en indirekt logisk nödvändighet, eftersom någon form av sannolikhetsberäkning (= fakta) visar att den berörda teorin har vissa fördelar framför andra alternativa teorier. Det gör att den faktaformulering som är förutsättningen för hypotesformuleringen, också kan inrymma en avgränsning av mer eller mindre sannolika teorier.

Att formulera hypoteser är att söka samtliga tänkbara möjligheter rörande ett visst område av intervaller och/eller relationer. En hypotesprövning är liktydig med utvärderandet av de konsekvenser som det hypotetiska antagandet ger upphov till när det ställs mot de fakta och teorier som de berör. Konsekvenserna kan antingen vara av positiv eller negativ art. Hypotesen är i sig ett försök till förutsägelse av ett förhållande. Om denna förutsägelse är riktig, måste den också ge upphov till ett visst antal konsekvenser gentemot andra berörda företeelser. Bekräftelsen eller verifieringen, alternativt falsifieringen, av en hypotes sker således genom ett konkret jämförande med faktauppgifter och/eller teorier. Ett positivt utfall innebär att hypotesen ger en logisk förklaring på ett visst förhållande, men även ett positivt utfall måste utvärderas eftersom det antingen kan vara stark eller svagt förankrat. Endast en sannolikhetsberäkning eller -bedömning, grundat på de berörda faktauppgifterna och/eller teorierna, kan utvisa hur pass trovärdig hypotesens logiska förklaring är. Skalan på en dylik trovärdighet är tyvärr steglös, vilket innebär att det inte finns några givna kriterier för när en hypotes upphöjs till en teori. Generellt kan man mena att det sker samtidigt som hypotesen blir trovärdig, även om detta ord saknar en definition. Ytterligare ett problem är att trovärdigheten grundar sig på de teorier som valts för hypotesprövningen, och eftersom dylika val alltid är per-

sonliga och inte kollektiva till sin natur, är också hypotesens trovärdighet i grund en personlig angelägenhet och inte nödvändigtvis en kollektiv angelägenhet. Åter igen är det valet av teorier som är det centrala, och det är det som direkt berör den vetenskapliga diskussionen.

En teoribildning kan vara följden av en hypotesprövning, där en viss mängd möjligheter prövats, men den kan också mer direkt ha karaktären av att vara en logisk nödvändighet utifrån vissa givna företeelser. I princip är det samma sak eftersom teorin ger uttryck för ett antagande som bygger på minsta motståndets lag. Om vi formulerar en teori som den enda tänkbara förklaringen, eller i varje fall mest trovärdiga förklaringen av ett visst förhållande, är det formellt sett samma sak som att bedöma de alternativa möjligheterna som mindre sannolika. Det viktiga är att hur trovärdig en teori än är, så finns det alltid alternativa möjligheter. Valet av givna företeelser som teoribildningen bygger på avgör också teorins utformning, och detta val är alltid personligt.

Det är vår fantasi som möjliggör formulerandet av hypoteser, och som möjliggör ett klarläggande av vilka konsekvenser de kan ge upphov till. Alla nya fakta och nya teorier förändrar innehållet i våra referensramar, och därmed uppstår också möjligheten att de påverkar andra hypotesprövningar och teorier som primärt inte ingår i en studie.

Typ, tid och rum - Vad, När och Var ?

Om vårt paradigm anammar åskådningsformerna tid, rum och kategori som aprioriska, är också klarläggandet av detta det primära inom arkeologin. Det innebär inte att detta bör ses som det mest intressanta, utan bara att det utgör den fundamentala baskunskapen vilken är nödvändig för att kunna härleda ny kunskap rörande den sociala miljön i förhistoriska situationer.

Men denna fundamentala baskunskap och uppgifter rörande den sociala miljön får inte ses som ett motsatspar, utan de är i högsta grad beroende av varandra. För att kunna avgränsa en grupp artefakter (= kategori) från en annan grupp, måste vi först anamma vissa teorier rörande den sociala miljön. För att avgränsningen ska kunna vara användbar, måste den kopplas till en teori som gör gällande att de berörda förhistoriska människorna gjorde denna åtskillnad, medvetet eller omedvetet, av en speciell orsak. Vidare krävs att avgränsningen skett i syfte att komma åt just denna speciella orsak. Även avgränsningen av tid och rum följer dessa förutsättningsar. Det är endast själva åskådningsformen som kan betraktas som apriorisk, inte den indelning som den leder fram till. Varje form av indelning, av typ, tid eller rum, är betingad av minst en teori rörande den sociala miljön.

Social miljö - Hur och Varför?

Utifrån begreppet likheter/olikheter finns möjligheten att formulera en teori som gör gällande att ju fler likheter två artefakter har vad gäller tid, rum

och element/inneboende egenskaper, desto större är sannolikheten att det också finns sociala relationer som varit den direkta orsaken till likheten mellan dem. Hur dessa sociala relationer var utformade och vad de innebär är dock en annan fråga. Det viktiga, primärt sett, är att sambandet finns. I och med det, kan vi börja utvärdera den sociala miljön utifrån de aprioriska åskådningsformerna.

Detta innebär att ju mer fakta och ju fler detaljerade teorier vi har rörande artefakterna, desto större möjligheter har vi, generellt sett, att formulera hypoteser och teorier rörande den sociala miljön i förhistoriska situationer. Men detta innebär inte att studier av den sociala miljön endast är en slutprodukt i den arkeologiska forskningen, utan den är också själva förutsättningen för alla studier, eftersom det är just de sociala relationerna som ger likheter/olikheter en innebörd och en mening. Dyliga likheter och olikheter är arkeologiskt sett fullkomligt ointressanta utan en koppling till den sociala miljön. Det är inte likheterna och olikheterna i sig som är det intressanta, utan de teorier som gör gällande att likheter/olikheter är betingade av en social miljö, och de teorier som kan förklara relationen mellan dyliga likheter/olikheter och olika företeelser inom den sociala miljön.

Det är således inte artefakterna i sig som ensamt ger upphov till den bas kunskap som kan användas till teorier om den sociala miljön. Artefakterna kan i sig endast erbjuda faktauppgifter, och alla fakta kan härledas till en eller flera teorier. Det gör att redan en viss andel av dessa faktauppgifter i grunden utgår ifrån och är härledda ur teorier som rör den sociala miljön. Själva avgränsandet av vad som är artefakter (= lämningar efter mänsklig verksamhet) och vad som inte är det, är resultatet av en teori där vissa sociala faktorer ingår. Detsamma gäller fakta och teorier rörande tid och rum.

Generellt sett kan vi föra allt som rör det mänskliga beteendet och agerandet till en egen kategori; den sociala miljön. Våra personliga teorier rörande den sociala miljön rent allmänt, påverkar våra grundläggande teorier om typ, tid och rum. Dessa kan sedan användas för teoribildningar av mer detaljerade förhållanden runt forntida situationer. Varje ny teori om den sociala miljön kan ge återverkningar på andra teorier, och självfallet även på de teorier som vi använt oss av för att dra slutsatser rörande typ, tid och rum.

SLUTORD

I grund och botten är allt vetande teorier, och allt som rör vår syn på verkligheten är teorier. Vad vetenskapen primärt sett söker, är inte verkligheten, utan logiska slutsatser. Men även logiken är härledd ur teorier.

* * *